

community singing in worship by using its unifying power [6, pp. 19-20].

Modern musicians are also quite passionate about religious issues, and although Jimi Hendrix noted that his religion was music [7], they also pay considerable attention to traditional teachings. Religious themes and motifs play an important role in modern music; a striking example of this is the musical “Jesus Christ Superstar,” which offered a new interpretation of the biblical story.

Modern musicians, in turn, do not leave aside religious motifs and images in their work, which indicates the importance of religious issues even in modern society.

Conclusion. So, the above allows us to state that in the structural hierarchies of

specific cultures, religion and art can occupy different positions relative to each other, and also differ in the degree of functional connection with the elements of the mythological and ritual model. Religion and art are independent subsystems of culture that have a common goal, but go towards achieving it in different ways, set by different pictures of the world. Art, like religion, arises at the earliest stages of the development of society and gradually becomes a powerful tool for understanding the world, a great means of spiritual formation of a person. In interaction with art, religion turns to the spiritual life of a person and interprets in its own way the meaning and goals of human existence.

Literature:

1. Jaspers, Karl. The Origin and Goal of History translated by Michael Bullock. New Haven, CT; Yale University Press, 1953
2. Frilz Kauffman, “Art and Religion”, Philosophy and Phenomenological Research, Vol.1, No.4 (Jun. 1941), – pp. 463-469, 465).
3. Abadia, Oscar Moro, Morales, Manuel R. Gonzalez. Towards a Genealogy of the Concept of “Paleolithic Mobiliary Art”// Oscar Moro Abadia, Manuel R. Gonzalez Morales, Manuel // Journal of Anthropological by: University of New Mexico [Elektronniy resurs], – URL: <http://www.istor.org/stable/3630753> Accessed:30/11/2018.
4. Von Ogden V. Arn & Religion. - New Haven, CT: Yale University Press, 1921. –288 p.
5. Золтаи Д. Этнос и аффект. История философской музыкальной эстетики от зарождения до Гегеля / Д. Золтаи. – М.: Прогресс, 1977. – с. 88
6. Антонова О.А. Музыкальное искусство и религия /- О.А.Антонова, З.М.Кузнецова. – Томск: Изд-во Томский университет, 1986. – с. 19-20
7. The Religion and Political Views of Jimi Hendrix. URL:<http://hollowverse.com/jimi-hendrix>.

СУҒДИНИНГ ИЛК ЎРТА АСРЛАР ДАВРИ ХАЛҚАРО САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИДАН

Абдуқаюмов Асрор Раимович,
Термиз давлат университети Жаҳон тарихи
кафедраси доценти, тарих фанлари номзоди

Аннотация: мақолада Марказий Осиёнинг қадимги тарихий ва маданий ўлкаларидан бири Суғдиёнинг илк ўрта асрлар давридаги халқаро савдо алоқалари тарихий манбаларга асосланган ҳолда тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Суғдиёна, илк ўрта

асрлар, Буюк Ипак йўли, транзит, хунармандчилик.

Аннотация: в статье исследованы международные экономические отношения Согдианы, один из исторических и культурных областей Центральной Азии в раннем средневековье на основе

исторических сведений.

Ключевые слова: Согдиана, раннесредневековье, Великий Шелковый путь, транзит, ремесло

Resume: The article explores the international economic relations of Sogdiana, one of the historical and cultural regions of Central Asia in the early Middle Ages on the basis of historical information.

Key words: Sogdiana, Early middle ages, Great Silk Road, transit, craftsmanship.

Илк ўрта асрлар даври Суғдда хунармандчилик ва савдо-сотиқнинг юксалишидаги ижтимоий-иқтисодий омиллар, хунармандчилик ва савдо марказлари тараққиётининг ички, минтақавий ва халқаро савдо-иқтисодий жараёнидаги ўрни каби масалаларни ўрганиш Ватан тарихининг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Савдо-иқтисодий алоқалар ривожига бевосита савдо-транзит йўллари ва уларда зарурий шарт-шароитлар мавжудлиги билан тавсифланади. Инсоният тарихида турли ўлкалар ва халқлараро савдо-иқтисодий алоқалар ривожига Буюк Ипак йўли муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг йўналишларидаги савдо алоқаларининг бошланиши инсоният фойдали меҳнат билан шуғулланишни ва ўз маҳсулотини ўзгалар маҳсулоти билан алмаштиришни ўрганган даврига бориб тақалади. Бироқ, минг йиллар давомида Буюк Ипак йўли бўйлаб олиб борилган кенг миқёсли савдо-иқтисодий алоқаларни доимо бир хил ривожланган, деб бўлмайди. Зеро, асосий савдо алоқалари олиб борилган йўللар чорраҳасида жойлашган Марказий Осиё минтақасидаги тарихнинг турли давларида содир бўлган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва табиий-экологик жараёнлар халқаро савдо-иқтисодий алоқалар ривожига ва аксинча, инкирозига сабаб бўлган.

Минтақада қадимги савдо-иқтисодий алоқа йўллариининг шаклланиши ва ривожланиши мураккаб тарихий жараён бўлиб, у иқтисодий хўжалик турларининг пайдо бўлиши, тарқалиши ва тараққий

этиши, аҳоли миграцияси ва этногенез жараёнлари, шаҳарсозлик маданияти ривожига, ўзаро маҳсулот алмашинуви ва савдо-сотиқнинг вужудга келиши, ривожланиши ҳамда қатор ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий жараёнлар билан боғлиқ ҳолда кечган (Мавлонов, 2008. 4-б.). Бу жараёнларни ўрганиш Суғднинг мазкур даврдаги савдо-иқтисодий алоқалари тарихини оидинлаштиришда катта ўрин тутаяди.

Суғднинг савдо-иқтисодий алоқалари тарихини ўрганишда мазкур даврда фаолиятда бўлган, маҳаллий (ички), минтақавий ва трансминтақавий (ташқи) алоқаларда катта аҳамиятга эга бўлган савдо-транзит йўллари тарихини таҳлил этиш муҳимдир. Чунки, мазкур даврдаги минтақавий ва халқаро савдо-иқтисодий алоқалар ривожига суғдий тужжорларнинг кенг миқёсли фаолиятлари буни тақозо этади. XX-XXI аср бошларида амалга оширилган изчил манбашунослик ва тарихий-археологик тадқиқотлар асрлар давомида халқаро савдо-иқтисодий ва алоқалар чорраҳасида жойлашган, хунармандчилик ва савдо-сотиқда қадим анъаналарга эга бўлган мамлакатимиз ҳудудида қадимги тош давларидаёқ илк алоқалар учун хизмат қилган йўللар шакллана бошлаганигини кўрсатувчи ашёвий далилларни қўлга киритиш имконини берди.

Илк ўрта асрлар даврига келиб Суғднинг, умуман, Марказий Осиёнинг савдо-сотиқ йўллари тизимида жиддий ўзгаришлар содир бўлди, бу даврда минтақада юзага келган туб ижтимоий-сиёсий ҳамда экологик ўзгаришлар ички ва ташқи савдо-иқтисодий алоқаларнинг ўзига хос хусусиятларига ҳамда йўналишларига катта таъсир этганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, милодий IV асрдан VI аср ўрталарига қадар бир неча туркий сулолалар ҳукмронлигининг ўрнатилиши ҳамда VI асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиёнинг Туркий хоқонлиги таркибига киритилиши минтақада янги сиёсий вазиятни юзага келтирди. Бундай ҳолат ўз навбатида, қадимги давларда шаклланган

анъанавий савдо-иқтисодий алоқалар ва транзит йўллари йўналишларига ўз таъсирини ўтказди. Хусусан, энг қадимги ва антик даврда қарор топган савдо ва транзит йўлларининг айрим йўналишлари ўз аҳамиятини йўқотиб, улар ўрнида мавжуд ижтимоий-сиёсий вазиятга боғлиқ ҳолда савдо ва транзит йўлларининг янги тармоқлари шаклланди.

Халқаро савдо-иқтисодий алоқалар ва савдо-транзит йўллари аҳамиятининг ортиб бориши ўз навбатида, Суғдда ички йўлларнинг ривожланиб боришига замин яратди. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, илк ўрта асрлар даврида урбанизация жараёнлари асосан янги қурилган шаҳарчалар ва уларнинг атрофидаги қалъа-қўрғонлар ҳисобига ўсди, чорвадор қабилалар орасида ўтроқ ҳаётга ўтишнинг жадаллашуви ҳунармандчилик соҳаларининг кўпайиши ва кенгайишига, бу эса савдо-сотиқнинг ривожланишига туртки берди. Бироқ, бу даврдаги ички савдо ва ташқи савдо-иқтисодий алоқалар ривожига Суғднинг Буюк Ипак йўли чорраҳаларида жойлашган йирик шаҳарлари ўз мавқеини сақлаб қолди. Шу сабабли ички савдо-алоқа йўлларини тадқиқ этишда энг аввало, Суғд марказий шаҳарларини ўзаро боғлаб турувчи йўллар ва ушбу йўллардаги бекат вазифасини ўтаган манзиллар хусусидаги тадқиқотлар таҳлилига тўхталамиз.

Суғднинг ички йўллари қадимдан минтақанинг нафақат ижтимоий, этник ва маданий, балки савдо-иқтисодий ривожига ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Савдо-алоқа йўлларининг шаклланиши ва ривожланиши соҳа мутахассисларининг доимий диққат марказида бўлиб келган. Жумладан, қадимги давр Ўрта Осиё урбанизацияси ва илк шаҳарлари борасида муҳим изланишлар олиб бораётган олим Б.Эшов ўзининг “Милоддан аввалги VII- IV асрларда Суғдиёна тарихи ва маданияти” номли тадқиқотида қадимги (ички) йўллар ҳамда уларнинг Суғдиёна тараққиётидаги ўрни борасида муҳим хулосаларни келтиради (Эшов, 1999, 96-111-бб.).

Шуни қайд этиб ўтиш лозимки,

минтақада ҳукмронлик қилган туркий сулолалар даврида Ўрта Осиёда маҳаллий бошқарув тизими деярли тўлалигича сақлаб қолинди. Марказий ҳокимият билан бўлган муносабат ва тегишли ижтимоий-иқтисодий вазият сабабли Суғднинг кўрилатган давр савдо-иқтисодий алоқалардаги иштироки ва мавқеи барқарор ривожланиб борди. Бу эса Суғднинг ички савдо ва ташқи савдо-транзит йўлларига сезиларли таъсир кўрсатди. Жумладан, эфталлийлар ҳукмронлиги даврида Жанубий Суғднинг сиёсий ва иқтисодий мавқеи анча ошади. Аввало, Қуйи Қашқадарёдаги Нахшаб шаҳрининг ҳукмдор қароргоҳларидан бири бўлганлиги (Массон М.Е., 1973. с. 24.), кейинчалик эса Кеш шаҳрининг маълум муддат бутун Суғднинг сиёсий марказига айланганлиги ва энг муҳими, воҳа худуди орқали Марказий Суғддан Жануби-Шарқий Эрон, Тоҳаристон ва Ҳиндистон худудларига олиб боровчи муҳим савдо-транзит йўлининг ўтганлиги Жанубий Суғднинг савдо-иқтисодий алоқаларда муҳим ўрин эгаллашига олиб келган эди.

Нахшаб ва Кешни воҳанинг шу даврдаги марказий шаҳарлари сифатида уларни, том маънода, ички йўлларнинг асосий бошланғич нуқтаси деб ҳисоблаш мумкин. Чунки, бу шаҳарлар географик жиҳатдан воҳанинг ғарбий (қуйи) ва шарқий (юқори) худудларининг ижтимоий-сиёсий ва маданий марказлари сифатида қадимдан мавжуд бўлиб келган. Ҳар иккала шаҳар ички йўллар орқали Самарқанд Суғди билан боғланган бўлиб, бу йўналишлар ички савдо ва транзит алоқаларда муҳим ўрин тутган. Жумладан, Самарқанддан жанубга кетувчи асосий йўлларнинг бир йўналиши Жом довони орқали ҳозирги Кўкдала даштлари ва Қўнғиртоғнинг шимолий ёнбағирлари орқали ўтган. Бу худудда илк ўрта асрларда ўтроқ маконлар кам учрайди. Улар асосан, кўчманчи чорвадор қабилаларнинг қишлоқ қароргоҳлари ва қудуқлари бўлиб, улар Самарқанд-Нахшаб йўлининг муҳим бекатлари вазифасини бажарган. Шу билан бирга воҳадаги қадимги йўлларни ўрганиш

давомида тўпланган маълумотлар Самарқанд-Нахшаб оралиғидаги даштларда мазкур даврдан йирик истеҳкомлар кўринишидаги кўрғонлар пайдо бўлганлигини кўрсатади. Жумладан, Кўкдаладан 20 км.ча ғарбда жойлашган Ҳазорбуқа ва Қоратепа ёдгорликлари (Мавлонов, 2008, 134-б.) шу даврда маҳаллий чорвадорларнинг қишлоқ қароргоҳлари бўлиши билан бир қаторда савдо-транзит йўлининг оралиқ бекатлари сифатида ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Суғднинг йирик савдо марказлари Самарқанд ва Бухородан келувчи йўллар Нахшабда туташиб, бу ердан жанубий йўналишда Амударёнинг ўрта оқимидаги кечувлари – Келиф, Керки, Бурдалиққа олиб чиққан. Бу йўналиш қадимги даврлардан Суғднинг ғарбий ўлкалар билан савдо-иқтисодий алоқалари ривожига муҳим ўрин тутган.

Самарқанддан жанубий йўналишда Тахтақорача домини орқали Жанубий Суғднинг кўрилатган даврдаги йирик сиёсий ва иқтисодий маркази Кеш шаҳрига олиб боровчи ички йўллари тармоғи шаклланган бўлиб, бу йўналиш Суғднинг жанубий ўлкалар, жумладан, Тоҳаристон ва Ҳинд воҳалари билан олиб борилган савдо-иқтисодий алоқаларида катта аҳамият касб этган. Бу йўналиш Қашқадарё ўрта ҳавзасида жойлашган марказлар, яъни Субаҳ-Хузар сўнгра Темир Дарвоза орқали Термизга олиб чиққан. Сўнгги йилларда олиб борилаётган археологик тадқиқотлар туфайли Ғуздорёнинг ўнг қирғоғида, яъни Қашқадарёга қуйилиш жойидан 7-8 км узоқликда савдо ва транзит йўлларидаги муҳим бўлган Ялпоқтепа ёдгорлиги ўрганилмоқда. Субаҳ рустоқи (ҳозирги Ғуздор тумани) ушбу савдо-транзит йўлида муҳим бўлган бўлиб, мил.авв. I аср - мил.одий VIII асрларда Суғднинг ички савдо ва ташқи савдо-транзит алоқаларида катта ўрин тутган. Шунингдек, мазкур даврда Кешдан Ҳисор тоғлари (Тошқўрғон домини) орқали Тоҳаристонга олиб ўтувчи йўллардан фойдаланиш ҳам анча фаоллашади.

Савдо-иқтисодий алоқалар ривожига

Ғарбий Суғд худуди орқали ўтган транзит йўлларининг ҳам ўрни муҳим саналади. Хусусан, V аср охири – VI аср биринчи ярмидан бошлаб Суғднинг ташқи савдо алоқаларида Самарқанд – Бухоро йўналиши ҳамда тармоқларининг аҳамияти оша бошлайди. Савдо-транзит йўлининг бу тармоғи Зарафшон дарёсининг чап қирғоғи бўйлаб ўтган бўлиб, илк ислом даври ёзма манбаларида “Шохроҳ” (“Шох йўли”) номи остида тилга олинади. Ўзининг афзалликлари туфайли бу йўналиш Амударёнинг ўрта оқимларидаги кечувлар орқали ўтадиган йўлга нисбатан савдо қарвонлари учун анча қулай ва самарали бўлиб чиқди (Адылов, 2002, с. 21-23.).

Самарқанддан Бухоро йўналишидаги Рабинжон, Дабусия ва Кармина каби йирик хунармандчилик ва савдо-сотик марказлари орқали бу савдо-транзит йўли Зарафшон дарёсининг қуйи оқимидаги Пойкенд шаҳристони ҳамда Амударё кечувидаги Фороб савдо пунктига етиб борган. Амударёнинг сўл қирғоғида жойлашган Омул (Чоржўй) Форобдан кейинги савдо маркази ҳисобланган. Ғарбий Суғд Суғднинг нафақат ғарбий ўлкалар, балки, Буюк Ипак йўлининг шимолий тармоғи орқали Шимолий Кавказ ва Қора денгиз соҳиллари мамлакатлари билан савдо-иқтисодий алоқаларида катта аҳамиятга эга бўлган. Жумладан, VI асрнинг охирларидан эътиборан Суғд савдо аҳли Амударёнинг ўнг соҳили бўйлаб дарёнинг қуйи оқимида жойлашган Кат шаҳри орқали шимолий йўналишда ҳам фаол савдо-сотик олиб борганлар.

Шубҳасиз, Суғднинг ва минтақанинг савдо-иқтисодий алоқаларида Самарқанд шаҳри ҳамда Самарқанд Суғдининг савдо-транзит йўллари алоҳида аҳамиятга эгадир. Зотан, манбаларда Самарқанд йирик савдо маркази эканлиги, шу сабабдан бу ерга жуда кўплаб мамлакатлардан тижорат мақсадларида савдогарлар келиши таъкидлаб ўтилган (Бичурин, 1998, с. 251.). Шунингдек, Самарқанд Суғдининг Зарафшон дарёси ўнг соҳилида жойлашган рустокларидан ўтган савдо-транзит йўллари орқали Чоч, Фарғона, Шарқий

Туркистон ўлкалари ва Хитой билан савдо-иқтисодий алоқаларда муҳим маркази ҳам ҳисобланган. Жануби-шарқий йўналишда Самарқандни Зарафшоннинг юқори оқими бўйлаб Суғднинг йирик марказларидан бири - Панжикент билан боғлаган савдо-транзит йўли орқали Тоҳаристоннинг шимолий ҳудудлари билан савдо-сотик алоқалари амалга оширилган.

Шимолий йўналишда воҳанинг қадимий муҳофаа иншооти Кампирдевол тизимига қирувчи Катвондиза (Ахунбабаев, 1994, 16-19-б.) савдо маркази Сирдарё ўрта ва қуйи этаклари билан савдо жараёнларида муҳим ўрин тутган. Шарқий йўналишдаги йирик савдо марказлари Баркат, Хушуфағн, Бурнашад орқали савдо-транзит йўллари Уструшонага, Сирдарё бўйидаги Хўжандга ҳамда Фарғона водийсига, шунингдек, Чоч ўлкасига олиб чиққан. Ушбу савдо-транзит

йўллари Суғднинг мазкур даврдаги фаол савдо-иқтисодий алоқаларни амалга оширишда ҳамда минтақа ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожига муҳим аҳамият касб этган.

Хулоса ўрнида шуни қайд этиб ўтиш мумкинки, туркий сулолалар ҳукмронлигининг ўрнатилиши Суғднинг савдо-иқтисодий алоқалари ривожига замин яратди. Турк хоқонлиги ва Суғд савдо аҳлининг муштарак манфаатлари эса Суғдда ҳунармандчилик ишлаб чиқаришининг тараққий этишига ҳамда халқаро савдо-сотик жараёнларида юқори мавқе эгаллаган суғдий тужжорларнинг илк ўрта асрлар даврида бу борада катта ютуқларга эришишига олиб келди. Суғд савдогарлари фаол савдо-иқтисодий алоқалар олиб бориш билан бир қаторда мазкур давр маданий ютуқларининг кенг ёйилишида ҳам муҳим ўрин эгалладилар.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар рўйхати:

1. Адылов Ш. Эфталиты и западный Согд // Археология, история и культура Средней Азии: Тез.докл.межд.конф. - Ташкент,2002. - С. 21-23.
2. Ахунбабаев Х.Г. Рустаки и селения Самарканда на пути в Шаш и Фергану // Буюк Ипак йўлидаги Марказий Осиё шаҳарлари: Илмий-амалий анжуман мат. - Самарқанд,1994. - Б. 16-19.
3. Бичурин Н.Я(Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Часть II. - Алматы: Ылым,1998. - 348 с.
4. Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. - Тошкент: Академия, 2008. - 432 б.
5. Мавлонов Ў., Маҳкамова Д. Маданий алоқалар ва савдо йўллари. - Тошкент: Академия, 2004. - 132 б.
6. Массон М.Е. Столичные города и области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. - Ташкент, 1973. - 98 с.
7. Эшов Б.Ж. Милоддан аввалги VII- IV асрларда Суғдиёна тарихи ва маданияти: Тарих фанлари номз.дисс... - Тошкент, 1999. - 156 б.